

Verschenen en verdwenen

Twee eeuwen Tilburgse textielfabrieken

De Tilburgse textielindustrie kende in de fabriek van Martin van Bommel een gebouw waarin een aantal produktiefasen samenkwamen. De huisindustrie verdween daarmee nog lang niet. Het thuisweven zou pas in de 20e eeuw ophouden te bestaan. Kenmerkend voor de 19e eeuw is, dat steeds meer bewerkingen die de wol moest ondergaan om tot Tilburgs laken te worden, ondergebracht werden in dat speciale gebouw: de fabriek.

De fabriek van Van Bommel ging in 1782 over in handen van Vreede en Van Marle. In het begin van de 19e eeuw waren Paulus en Hendrik Vreede, als opvolgers van hun vader Pieter, de eigenaars. Ze hadden toen ongeveer 250 thuis- en fabriekswerkers in dienst. Een deel van de oorspronkelijke fabriek (de buitenmuren, het interieur is grondig veranderd) staat er nu nog. Het is de voormalige wollenstoffenfabriek 'Triborgh' aan de Bisschop Zwijzenstraat.

Van de meeste fabrieksgebouwen uit het begin van de 19e eeuw moet men zich overigens geen al te grote voorstelling maken. Zolang de technische installaties niet al te omvangrijk waren, bestonden de werkplaatsen dikwijls uit niet meer dan een klein gebouwtje achter een woning, een schuur of loods of een grote zolder.

Met de mechanisatie van het spinnen en de invoering van de stoommachine nam het belang van de fabrieken toe. Deze technische ontwikkelingen zorgden ervoor dat belangrijke delen van de produktie van de wollen stoffen in de fabriek plaats konden vinden. De ondernemer kon daar, beter dan buiten de fabriek, de produktie organiseren en onder controle houden.

Behalve de fabriek van Vreede waren er rond 1830 in Tilburg nog twee grote fabrieken, afgaande op wat ons over het gebouw en de inventaris bekend is. De firma Diepen, Jellinghaus & Co. bezat zo'n fabriek in de wijk Korvel. Op zondag 2 juni 1839 brandde de fabriek met daarin machinale spinassortimenten, een weverij met 56 handgetouwen, een bereiderij, een ververij, een onderhoudswerkplaats en een stoommachine, volledig uit. In de wijk Broekhoven aan de Leij had Pieter van Dooren in 1827 een lakenvollerij en wollengarensponnerij gebouwd. Van Dooren was de eerste Tilburgse fabrikant die (in 1827) gebruik ging maken van een stoommachine. Het bedrijf heeft met uitbreidingen in de 19e en 20e eeuw tot in 1975 bestaan. Toen, in

het monumentenjaar, werd het historisch waardevolle complex gesloopt voor de nieuwbouw van het Elisabethziekenhuis.

Fabriekshoogbouw

Behalve de drie genoemde firma's gingen ook verschillende andere fabrikanten over tot modernisering van hun bedrijf en toepassing van stoomkracht. Opvallende vernieuwingen in de fabrieksbouw deden zich echter pas na ongeveer 1860 voor. Vanaf dat moment verschijnen de drie tot vier verdiepingen tellende hoge fabrieksgebouwen in Tilburg. De nieuwe grote en zware gebouwen waren nodig om de nieuwste technische ontwikkelingen in de bedrijven te kunnen toepassen. Er verschenen machinale weefgetouwen in de fabrieken. Zowel de machines in de spinnerij, weverij als appretuur werden nu

via assen en riemen door de stoommachine aangedreven. Om dit zo efficiënt mogelijk te doen werden de verschillende produktiefasen in een hoog gebouw boven elkaar geplaatst. Kenmerkend voor deze gebouwen is, dat ze, behalve hoog, ook betrekkelijk smal zijn en voorzien van veel vensters.

Nu was het niet altijd zo dat nieuwe produktietechnieken of verder doorgevoerde mechanisering nieuwe fabrieksgebouwen met zich meebrachten. Soms was het mogelijk om het gebouw aan te passen aan de nieuwe ontwikkelingen. Zo iets is gebeurd met de fabriek van de gebroeders Deen aan de St.-Josephstraat. Oorspronkelijk was deze fabriek, die nu bekend is als het 'Duvelhok', niet gemechaniseerd en niet voorzien van een stoommachine en schoorsteen. In 1863 werd een schoorsteen gebouwd en de fabriek aangepast. Precies 100 jaar later werd de schoorsteen gesloopt, om in 1985 opnieuw te worden opgetrokken. In de St.-Josephstraat staan nu vlak bij elkaar twee (Duvelhok en BEKA), in bouwstijl en grootte totaal verschillende, monumentale fabrieksschoorstenen.

Laagbouw

Op het einde van de 19e eeuw kwam de laagbouw met de zogeheten sheddaken meer algemeen in gebruik. Sheddaken hebben een

